

Igor Grdina

Sklepni rez

Nekoč je bilo dovolj običajno, da so filozofi, zgodovinarji in znanstveniki – pravzaprav vsi in vsakršni ljudje, ki se niso šteli za dovolj pomembne, da bi starodavni epistemološko-(po)etični imperativ *Spoznaj samega sebe* uresničili v obliki avtobiografskih in spominopisnih pričevanj – vnaprej razkrili generalni namen svojih prizadevanj. O njihovih življenjih naj bi namesto *res gestae* govorili načrti in vizije. Nekateri so celo tako jasno videli v prihodnost, ki so jo suvereno doživljali kot nekakšno bodočo bivšost, da so na tak način lahko opredelili cilje svojega eksistiranja. Tovrstni teksti so njihovim življenjem in delom dajali vsaj določeno enotnost, če že ne tudi vélikega – povsod navzočega – in pomnjenja vrednega smisla.

Vojskovodje, politiki in umetniki so imeli raje spoznavanje samega sebe v vzratnem pogledu: vse, kar so storili, je bilo *post factum* oziroma *post festum* povezano s pričevanjsko rdečo nitjo. Benvenuto Cellini je v prvi knjigi svoje avtobiografije, ki je nastala med letoma 1558 in 1562, značilno zapisal: “Vsi ljudje, katerega koli stanu pač že, ki so naredili kaj imenitnega ali odličnosti podobnega, bi morali – če so v njih le zares dobri nameni – lastnoročno popisati svoje življenje. A tega hvalevrednega opravila se ne bi smeli lotiti, dokler ne dosežejo starosti štiridesetih let.” Za avtobiografijo je preprosto treba neizmerno mnogo doživeti, za memoare pa veliko videti in si zapomniti – kakor je za vpogled v raziskovalne zasnove in zarise nujno brezmejno misliti.

V vseh teh primerih je neizogiben pogum za povsem osebni pogled na in v svet, ki se razprostira na obeh straneh roba z imenom *jaz*. Človek se v mislih in besedah o sebi podaja na najtežja spoznanja tvegajočo hojo k lastni nekontingentni edinstvenosti, ki se prav lahko sklene v ugotovitvi, da slednje kljub individualizmu – vprašanje o njem je pravzaprav v vsej zgodovini zastavljeno na zelo plitek način, povsem akcidentalno oziroma okoliščinsko, tj. glede na stvarne ali imaginarne, vendar skoraj zmerom

brezupno relativne druge – ne premore in da je zgolj dvojnik, sposoben samo kopiranja oziroma pomnoževanja.

Na utiranju poti k osebnemu dojemanju sveta onstran roba *jaza* pa je neizogibno tudi soočenje z lastno absolutno manjšinskostjo, ki velikokrat pomeni kraljevsko pot k marginalnosti. To je dovolj težak položaj celo v nominalno emancipacijski demokraciji, kjer le pripadnost interesnim združenjem večine vodi k možnosti odločilnega vplivanja na tok zadev. V okoljih, zaznamovanih z ostrejšo, neskrivano eliminacionistično prisilo, se v primeru osebne neutopitve v množinski masi, ki jo gnetejo demagoški razdeljevalci vsega, ne zastavlja samo vprašanje odločanja o lastni usodi, ampak tudi sama možnost le-te. Človek je v tem primeru kljub svoji celovitosti vsiljeno konceptualiziran kot delnost: odvezta mu je njegova bistvena svobodnost, tj. odločanje o interpretiranju oziroma razumevanju sveta.

Pod obnebbi slovenske kulture se ne zgodi ravno pogosto, da bi se ljudje zaposlili z vedno negotovim razkrivanjem svojih hotenj in prehojenih – kar v zares osebnem pojmovanju življenja pravzaprav pomeni utrlih – poti. Nerazvidnost se na ljubljanskem poldnevniku šteje za skoraj tolikšno modrost kot neopaznost. Pomenljivo se mi zdi, da je Taras Kermauner, za katerega si nihče ne more predstavljati, da bi imel pred seboj in okoljem kakršno koli zadrego, svoje temeljne in vsestranske izkušnje z *jazom*, drugimi – med njimi je bil daleč najpomembnejši ljubi Bog, ki je bil v pristaniščih, na vzletiščih in križpotjih duha edini enako absoluten kot on sam – in svetom razkril v študijah o slovenski dramatik. Ni hotel, da bi se vanje odtisnjeni neskončni kozmos človekovega osebnega spoznanja vrtel okoli njegove usode in se tako spremenil v svojevrsten egocentrični imperij. V tem se je vsekakor razlikoval od morebiti najglobljega literarnega pričevalca 19. stoletja Aleksandra Ivanoviča Herc(e)na (*Byloe i dumy*) ali od svoje prasence – Jeana-Paula Sartra (tu priklicujem v zavest predvsem *Carnets de la drôle de guerre* in *Situations I–X*; v *L'Idiot de la famille. Gustave Flaubert de 1821 à 1851* je veliki francoski *l'auteur* v tematizacijskih razgledih, legah in položajih preveč omejujoče utesnjen v okvir “eksistencialistične psihoanalize” in nelastne usode, da bi se mogel zares razkriti). Tarasovi neprizanesljivi teksti, o katerih vsakdo, ki je imel kdaj priložnost *poslušati* njegove neizprosne misli, dobro ve, da so bili zapisani z večjo mero obzirnosti kot neusmiljenosti, so ne samo po vsebini, ampak tudi po obliki Noetova barka. Nobeno drugo ime jih ne pokriva. Vanje sta dejansko vkrcani vsa tukajšnja flora in favna, za povrh pa še dobršen del usode. Torzična narava Tarasovega opusa ne zastira vpogleda v celoto, ki jo je veliki premišljevalec in izgovarjalec sveta imel pred očmi.

Nič manj zgovorno ni bilo ravnanje Antona Korošca. Mož, ki ga gre bolj kot kogar koli drugega šteti za prvega pravega državnika slovenske zgodovine – ob koncu prve svetovne vojne je s polaganjem temeljev jugoslovanski državni skupnosti izvedel enega najusodnejših prelomov v njej –, se je pred tekstom izkušnje skril za enigmatično formulo: “Preveč vem, da bi pisal spomine.” Nikoli ne bo mogoče brez preostanka odgovoriti na vprašanje, kaj je pravzaprav s tem mislil in na kaj je meril. Je kot katoliški duhovnik še tako dobesedno domoval v starozavezni *Genezi*, da je spoznanje dojemal kot izvirno grešnost, ali pa je svojo izkušnjo do skrajnosti poosebil – celo privatiziral – zato, ker je bila neobvladana in potemtakem tudi neizrazljiva z radostjo, ki se ji pravi beseda, in bolečino, ki nosi ime stavek? Enigmatični duhovnik pa je s svojim ravnanjem nehotе ustvaril “primer” oziroma že kar vedenjski vzorec. Mnoge spužve naše zgodovine mislijo, da so enako pomembne kot on, če momljajo o tem, da ne bodo napisali spominov, ker da tako neznansko veliko vedo. Reči jim gre le to: videla je žaba, kako se konj podkuje, pa je še sama dvignila nogo ... Korošec je bil en sam.

Globoko sporočilna je tudi ena največjih slovenskih kulturnih polomij – zastalo izdajanje Kocbekovih dnevnikov. Nemci iz elementarne kulturne potrebe in brez kakršne koli zadrege tiskajo zapiske intimno svojega in ameriškega Thomasa Manna, judovsko-germanskega Victorja Klempererja, tevtonskega Ernsta Jüngerja ter svetovljanskega Harryja Clémenta Ulricha grofa Kesslerja, Avstrijci Arthurja Schnitzlerja – ah, kako brezupno “knjigovodski” znajo biti njegovi *Tagebücher* –, Madžari Sándorja Máraia (ki ga marsikje – dobro vedoč, čemu – prevajajo), Hrvatje Isa Kršnjavija (celo po polstoletni nedotakljivosti), Srbi Aleksandra Tišmo ... samo pri nas, v deželi rušitev, katerih edini cilj je ustvaritev praznega mesta oziroma polja, edinstvena osebnost in njeno videnje sveta nista vredna pozornosti. Kako izvotljena so potem vsa slovenska sklicevanja na Martina Bubra, Emmanuela Levinasa in Mihaila Mihajloviča Bahtina, ki so opozarjali na ključni pomen drugega in dialošкости za sleherni odgovorni (naj bo ostrivec na drugem ali tretjem o-ju?) *jaz!* V teh zarotitvenih evokacijah je samo dokaz okamnele seznanjenosti s črkami drugod živ(eč) ih avtorjev – namesto da bi se iz njih porajale spodbude za preobražanje omejenega posameznikovega okolja v brezmejni človekov prostor. Gre pač za zgolj še eno poglavje v debelem herbariju našega svarilnega spomina, kjer so ob vseh drugih neumnostih ohranjena nešteta registriranja brez pobudnega razumevanja in prebiranja brez dejavnega odnosa. Navzven se slovenski kulturni primanjkljaj seveda razkazuje v najbolj našem – že kar folklornem – vprašanju: Kdo bo pa to plačal? Nazadnje bomo za svojo

malomarnost, brezbržnost in omejenost, za triumf monumentalistične monolitne identitete nad življenje nereducirajočo polikristalno diverziteto dolg poravnavali vsi. Neznanski bo.

Prav tako se za naše mentalno podnebje zdi značilno, da je Ivan Cankar Gabrielea d'Annunzia, ki je nenehno razlagal, kakšne knjige da še misli napisati poleg že objavljenih, ne samo zaradi jeze nad njegovim podivjanim vojnim hujskaštvom odpravil kot navadnega gobezdača. Vzbujanje zanimanja zase mu je bilo preprosto priskutno. Ni izhajal iz vrst onih pisateljev, zaradi katerih je treba širiti vhode v palače nečimrnosti, da bi se lahko skozi zrinil tudi avtorski (super)ego. Kljub temu je o sebi – iz čisto izpovednih potreb svoje umetnosti besede – zapustil nekaj vedno vnovičnega branja in premišljevanja vrednih pričevanj. Najmanj znana, a morda najvznemirljivejša so tista, ki ga razkrivajo v zrcalnih podobah, tj. črtice, zbrane v cikel *Iz tujega življenja*. Cankarjevo razumevanje živali, v katerih usodo zločinsko posega človeška roka, je bilo ob zori 20. stoletja unikatno. *Homo sapiens* ni več krona stvarstva: tudi ko hoče samo dobro, utegne pustiti za seboj zgolj zlo; na mestu toliko zelenega kandidovskega vrta se zmerom razkrije kup kadečih se ruševin. Človekova dejanja so absolutna: niso samo nespremenljiva, ampak so tudi nepreklicna. Cankarjevo dojemanje življenja je bilo tako osebno, da je bila pripoved o vsaki njegovi obliki dejansko izraz njega samega. Avtobiografija je njegova literarna usoda – ne forma. V tem je bil neposnemljiv; Vidmarjevi *Obrazi* so le blede senca poskusa v Cankarjevi smeri. Pripoved o sebi se tudi skozi besede o drugih pač le redko izogne monomaniji. Cankarju je to uspelo, Vidmarju pa ne: namesto da bi pripovedoval, kako je bilo – in kar enkrat je, je za zmerom –, je dokazoval, kako prav je imel.

Pred leti mi je prišla v roke nenavadna, na pol pričevanjska, na pol raziskovalnorefleksivna študija Georga Steinerja *My Unwritten Books*. V Franciji rojeni judovsko-ameriški mislec (neizbrisno dunajskih korenin) je v njej predstavil knjige, za katere je upal, da jih bo napisal, vendar mu drame librarizacije potem ni uspelo pripeljati do srečnega razpleta, hkrati pa je razkril tudi razloge za to. *My Unwritten Books* ni ne meditativna ne analitična skica o neuresničenih zamislih oziroma načrtih, na kakršne je sicer mogoče dovolj pogosto naleteti v dnevnikih ali intervjujih mnogih ustvarjalcev, ampak prodoren preliminaristični zaris nazadnje vendarle neporojenih del. Nikakor ne gre za študijo neuspeha, temveč za tankočuten in vseskozi analitično poglobljen zapis izkušnje na mejah moči in nemoči. Steinerjeve nenapisane knjige ostajajo brez pravega telesa, toda njihov duh je s tekstom o njih le odrešen v eksistenco. Če jih prebere intelektualno in emocionalno dovolj občutljiv bralec, celo v življenje. Tu se lahko

mimetična želja, ki jo je znameniti stanfordski Francoz René Gerard konceptualiziral kot nekakšno antropološko težnost, obrne v svoj kontrast: vsestransko odprte knjige – in nenapisane, zgolj načrtovane, a vseeno razkrite, so zagotovo takšne v mnogo večji meri kot Zagoričnikov *Opus nič* oziroma *Opus Zero* (ki je zaradi oštevilčenosti strani manj radikalno prazen kot *le livre blanc* francoskega Velikega Orienta ali kompozicija 4'33 Johna Milтона Cagea) – vzpodbude nekaj podobnega kot sama iz sebe ponudi ustvarjajoča domišljija. Slednja seveda ne deluje na ozadju posnemanja, kot odpor do njega, ampak je povsem samostojna moč. Ne zanikuje ničesar in s tem, da se pojavi, tudi ničemur ne podeli nikakršne kvalifikacije. Govori samo o sebi – čeprav razume še marsikaj drugega. Nemara kdaj celo vse.

Ustvarjajoča domišljija je gotovo mnogo redkejša kot mimetična želja – že zaradi tega, ker je kot edninsko hotenje osebno mnogo bolj zavezujoča. Ob branju zunajserijsko zasnovane in izpeljane Steinerjeve knjige pa se mi je razprlo spoznanje, da je posnemovalni kompleks po učinku včasih – kot psevdomorfoza – lahko podoben celo volji po stvaritvi česa čisto novega. Intenca tu sicer ne prehaja v invencijo, more pa privesti do primerljivega rezultata (generalni sklep: da, ne samo genialnost, tudi delo ni zaman!). Navsezadnje je pobudno branje vedno nekaj takega: ni pravo ustvarjanje, toda tudi čista, podvojevalna *mimesis* oziroma posnemujoče ponavljanje ni. S tem je moja davna zamisel, ki jo “pokriva” – in hkrati še bolj razkriva – besedna zveza *ZGODOVINA USTVARJAJOČE DOMIŠLIJE*, dobila primerno ozadje. Človeška dejanskost, ki jo pretežno zaznamuje in zamejuje mimetična želja, je njen kontrast – vendar ne tudi stoodstotno, antitetično nasprotje, ki tako ali tako živi samo v spekulativnih interpretativnih povzetkih življenjsko mišljenega.

Brezmejni tok ustvarjajoče domišljije, ki ne obsega samo zgodbene fikcije ter vsebinsko in/ali stilno intrigo vzpostavljajoče fantazije, ampak oblikuje tudi vse mogoče situacije (od dejanskih ali zgolj potencialno mogočih do povsem irealnih) in značaje (od historično verodostojnih do svojevoljno zasnovanih) ter priklicuje vanje vživljajočo se imaginacijo, se vedno lahko razlije v stvarnost ter v njej učinkuje, četudi so stvari in ljudje pretežno zaznamovani s posnemanjem. Znanost, filozofija, zgodovina in umetnost so pravzaprav pognale iz njega: enkrat na način, ki je povsem podoben naravni rasti, drugič spet bolj odkrito konstrukcionistično. Mogoče bo prva med njimi – John Horgan je v kontroverzni uspešnici *The End of Science: Facing the Limits of Knowledge in the Twilight of the Scientific Age* ob koncu drugega tisočletja predvideval, da se je to že zgodilo – kdaj prišla v položaj, ko na posameznih sektorjih življenja

nove generalne ideje ne bodo več smiselne, saj bodo do tedaj izrečene hipoteze točno tematizirale stvarnost, toda pri ostalih treh česa takega kljub podaljševanju človeka v preplet narave in programirano narejenih struktur ni pričakovati.

Ustvarjajoča domišljija sodi v območje ekspresivizma pred komunikacijo – vsekakor pa že ima potencial oziroma moč slednje. Je odločilni korak na kraljevski poti med komaj slutenjsko poimenljivim nečim, ki se rešuje brezobličnosti, ter njegovo jasno izgovorljivo in opisljivo opredeljivostjo. Čeprav še ni ustvarjalnost sama, je nekakšen ključ do nje: njeni premiki vsekakor že puščajo odtise. Snujoča more biti tako ob prazni mizi, nepopisanem listu in zaslonu kot sredi neizbirčno prenapolnjene ropotarnice vsakdanjosti ter zgodovine. Za razliko od mimetične želje, ki ima merilo popolnosti v drugem, že obstoječem, premore ustvarjajoča domišljija vse kriterije v sebi. Zato ne privede do potrebe po produkciji grešnega kozla in žrtvovanja, ki je v posnemanju – kakor je dal vedeti Gerard – pravzaprav nujna. Izdelovanje kakršnega koli dvojnika je pač frustrirajoče in prej ali slej pripelje k nezadovolj(e)nosti spričo nepopolnosti še tako figurativno razumljene kopije oziroma druge izdaje česar koli. Saj celo sredi valov in pen vsakdanjega življenja vsi vemo, da je ta manj vredna od prve – pa naj bo še toliko imenitnejša in vsestransko boljša.

Zgodovina ustvarjajoče domišljije je bila od vsega začetka tista temeljna zamisel, ki me je zaposlovala z raziskovanjem literature. Slednjo še vedno doživljam kot najobetavnejše izhodišče za njeno razumevanje, saj lahko sleherno življenje in vse, kar ga obdaja, zaobjame takoj. Izgovorljivost in opisljivost na kakršen koli – bodisi znanstven, bodisi filozofski, bodisi historiografski – način je zmerom lahko tudi že literarna. (Težava nastane zgolj pri soočanju z izrazljivostjo v ostalih vejah umetnosti, kjer je deskriptivnost v besedi zoževalno podvojevalna, torej le skrajno pogojno in samo v nekaterih situacijah neredundantna.) Distanca, ki sploh omogoča interpretiranje in potemtakem tudi razumevanje česar koli, je v leposlovnih delih enaka kot kje drugje – vendar je pri njih izključen kakršen koli življenju tuj paradigmatski obligacionizem oziroma avtomatizem (tudi kronološki, ki je tako zelo navezan na historiografijo, da se ji zdi imanenten, čeprav je dejansko konvencionalističen; Marc Bloch je z *L'étrange défaite. Témoignage écrit en 1940* napisal študijo, ki se izogne tako naslonjenosti na koledarsko zapovrstje kot večji tematizacijski razdalji). Zgodovina bi bila v mojih razmišljanjih o ustvarjajoči domišljiji urejevalno oziroma kompozicijsko načelo. Ker gre v bistvu za pripoved o vsem – razen o herostratstvu –, bi brez tovrstnega vodila zelo lahko prišel

do docela amorfnega teksta. Nemara bi končal kot Flaubertova poslednja junaka Bouvard in Pécuchet ...

Tematizacija ustvarjajoče domišljije še zdaleč ne bi obsegala samo zgodovine predstav in fantastičnih svetov, ki jo je vsaj v glavnih črtah mogoče zarisati dovolj hitro: lok sprememb se pne od različnih vrst referenc na stvarnost – neredko z bodisi afirmativno bodisi *per negationem* navzočo tendenco izboljševanja vsega obstoječega – do njenega programiranja v 19. in 20. stoletju. Šlo bi tudi za pretres strategij različnih realizmov – od skrajno verističnih in čisto deskriptivnih do docela eksperimentalno-raziskovalnih. Dejansko bi zgodovina ustvarjajoče domišljije obsegala tudi tisto, kar sem pozneje, v historiografskem okviru, tematiziral kot potencialno zgodovino, tj. zamisli in vizije, ki niso zmagale ali prevladale, so pa s tem, ko so si ljudje prizadevali, da bi se uresničile, vplivale na stvarnost. Mnoge so jo tudi močno zaznamovale. Treba pa je upoštevati še nekaj: stoteri vzroki dejanskih stanj in tisočere posledice le-teh nikakor niso samo rezultat delovanja protagonistov in antagonistov, se pravi igre in protiigre, temveč tudi nasledek ravnanja ravnodušnih, na pol zainteresiranih ter k drugim obzorjem in ozvezdjem težočih osebnosti. Ne le da ljudje različno razumejo koristnost, učinkovitost in zmagoslavnost – vzgojne nivelizacije življenjskega realizma in idealizma ter globalizacijske totalitarizacije form eksistiranja so v procesih modernizacije kljub usmerjenosti k sinhroni statiki ustvarjale predvsem diahrono dinamiko –, ampak morejo ravnati v skladu s povsem drugačnimi, docela zunajserijskimi vodili. Vsa generalna centriranja zgodovine, filozofije, znanosti in umetnosti k nekemu trajnemu stanju – tako v režiji hegeljanskega svetovnega duha kot pod severnico v sleherno poro sveta posegajočega marksističnega dialektičnega materializma in fukuyamovske liberalne demokracije – so doslej nasledila na plitvini z imenom *theoria sine praxi*.

Zamisel zgodovine ustvarjajoče domišljije je brezbrežna. Nikjer nima meja: (z)najde se lahko povsod. Ničesar ustvarjenega ji ni treba zavreči: o vsem lahko spregovori. Njeno izhodišče izključuje samo pripadnost definitivističnemu, tj. monološkemu načinu razumevanja. Ne samo raziskovano, ampak tudi samega človeka – ki je kot interpretativno bitje tako ali tako neločljiv od vsega, v kar upira svojo radovednost – umešča pod obzorja preliminarističnega, se pravi dia- in poliloškega dojemanja oziroma mišljenja. Preprostim koncepcijam znanosti, tj. tistim, ki se jih dá naučiti in jih tako prenesti od človeka do človeka, je tuja, saj te potrebujejo (do)končne paradigme. Slednje so zaradi svoje vsaj dosedanje neizogibne nezadostnosti, necelovitosti oziroma presegljivosti potem podvržene

nenehnim revizijam. Kar je naučeno, je v življenju zmerom prekratko in pretogo. Dejansko si mora vsak raziskovalec svoje spoznavno orodje ustvariti sam (pri čemer samo bedak zavrže izkušnje tistih, ki so se pred njim dokopali do globokega uvida v stvari in ljudi): če si ga ne, ga ne more misliti in se ga zavedati do zadnje potankosti. To pomeni, da mu ostane neznano, kako se vede oziroma reagira v zelo raznolikih razgledih, legah in položajih. Raziskovalec se zato znajde v temi tudi glede sebe in svojih robov, ki so – za razliko od osebnih meja – določljivi. Milan Vidmar in Stanko Lasić, ki sta si z doktrino izključevanja naključij oziroma s strukturalno ontologijo v bližnji okolici edina skovala svoje raziskovalne instrumente, sta ravno zato tudi po smrti ostala mnogo vznemirljivejša in povednejša od lepega števila svojih prav tako zunajserijsko nadarjenih sodobnikov. Njuna pogleda na svet res nista brez interpretacijskih težav, toda svojima ustvarjalcema sta omogočila ne samo uzreti stvari in ljudi, kakor jih drugi niso mogli, ampak predvsem preboj k edinstvenim razumevanjem.

Popolna nedefinitivističnost, ki je docela nesistemska – ker stvari vedno poimenuje s pravim imenom in ne išče kontekstu prilagojenih evfemizmov na vseopravičujočih teleoloških konstrukcijah –, je temeljni razlog, zakaj me moje temeljne zamisli (od tistih o človeku kot interpretativnem bitju, neantitetični kontrastivnosti in preliminarističnem mišljenju do celotne zgodovine ustvarjalne domišljije) vsaj navzven niso privedle do ničesar drugega kot do dveh sklepnih rezov. Na Slovenskem v javnem prostoru ni dia- in poliloških razmer, ampak so le monologistična razmerja, ki so nekaj svetlobnih let oddaljena od medsebojno pobudnih odnosov. Slednji so zaradi najmanj dvoglasnosti popolnoma nepredvidljivi – in kot takšni tudi docela nefunkcionalni. Niso uporabni v okviru sistema, ki je vedno naravnan k temu, da vzdržuje samega sebe. Zato je interes strukture slednjega tudi tedaj, ko se spreminja, primaren. Dejansko posameznega človeka in njegovih zamisli niti ne potrebuje: išče samo standardizirane ljudi. Terja zgolj njihovo funkcionalnost, se pravi učinkovitostno optimalnost pri zapolnjevanju tega ali onega mesta v sistemsko delujoči (hierarhični) strukturi. Za nepredvidljivosti – ki pa dejansko pomenijo tako živost kot človeškost (skupaj z ustvarjalnostjo) – tu ni pravega prostora. Strukturalizem pač ni brez globljega razloga oznanjal ukinitve humanitete: njegov cilj je bila vpeljava kibernetizirajoče totalitarističnosti v slehernikove misli, besede in dejanja. Sistem brez nje v svojem delovanju ne more dajati ustreznih, se pravi popolnih rezultatov (v smislu omejitve učinkovitostne izgube zgolj na entropijo). Edino človekovo vedenje, ki je v takem okolju zaželeno – celo: sprejemljivo –, je popolna prilagodljivost,

se pravi definitivistična predvidljivost. Na intelektualnem obzorju se tako začne jasno zarisovati od G. W. F. Hegla prerokovani konec umetnosti (tj. čutnega sevanja ideje – senzualnost pač stoji in pade z življenjem) in v obzorju njegove misli pričakovani (v dvojni bitki pri Jeni in Auerstedtu sredi oktobra 1806 že zaznani) iztek epohalne – ne dogodkovne – zgodovine. V okviru k nenehnemu poenostavljanju situacije težečega vseobsegajočega sistema bi potemtakem ostajali samo še znanost in ravno tako k definitivnemu teleološkemu izteku poganjajoča se filozofija – ker sta že v osnovi funkcionalistični, torej služeči učinkovitosti pri ohranjanju mreže s komer koli zasedljivih praznih mest. S poststrukturalno destabilizacijo posameznih elementov se samo poveča prostor, na katerem se odvija drama dehumanizacije, medtem ko se nič bistvenega ne spremeni. Miselna odprava človeka je pač pripeljala k njegovi destabilizaciji in razbitju na prafaktorje, ki se jih da kar le mogoče učinkovito izrabiti. Toda končnega cilja, ukinitve humanitete, vseeno ni dosegla. Poskrbela je samo za njeno agonijo. A kljub temu še imamo na voljo alternativni prihodnosti: v eni se lahko razumemo kot bitja, v drugi pa se moremo dojeti kot stroji. To bo po sodbi Wendella Berryja ključna ločnica med ljudmi, ki prihajajo.

Dvakrat sem imel priložnost preveriti točnost svojih opažanj o sistemskosti in o neznosni motnji tudi povsem osebnega – in potemtakem neukinljivo marginalnega – preliminarističnega mišljenja. Prvič v okviru literarne vede na ljubljanski Filozofski fakulteti, drugič pa v območju zgodovine na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V bistvu je stvar zelo preprosta in jo je mogoče povzeti v formulo: Če hočeš kaj narediti, moraš v sistemski hierarhiji splezati zelo visoko – a če hočeš tam ostati, ne smeš narediti nič. Niti v mislih niti z besedami. Tisto, kar je najostreje in najdosledneje prepovedano, je izmenjava v ustvarjanje uperjenih misli in pogledov, ki s tem, da s svojo potencialno uresničljivostjo nakazujejo ali celo napovedujejo realnost drugačnih možnosti od udejanjenih, problematizirajo obstoječe stanje, se pravi funkcionirajoči sistem. Slednji je po svoji naravi pač monološki – ker je hierarhičen. Kdor je zgoraj, ima zmerom prav (če ne drugače, pa tako, da odloči, kako kaj bo ali ne bo). Dia- in polilog nesistemskosti v smislu nivojske nerazvrščenosti namreč ne predpostavljata, marveč jo ustvarjata – s tem, ko močne osebnosti, ki se prebijejo do lastnega mnenja, z nepriznavanjem kakršne koli apriorne prednosti kličeja k medsebojnemu upoštevanju. Dvo- oziroma večglasnost poskuša zato sleherni hierarhiji nadzorovati, po potrebi pa tudi omejevati oziroma ukiniti. Sam sem v tem smislu doživel vse mogoče – od saulovsko motivirane prepovedi predavanj do zavrnitve objave sploh nikoli napisanih tekstov. V antikvarnih

časih bi se temu reklo: preventivna cenzura *ad personam*. Niti prosluli *Index librorum prohibitorum* se ni utemeljeval na tako primitivnem načinu onemogočanja. A samorodni levstikovski realizem z Vrha od Svete Trojice, ki je zelo daleč od svojega soimenjaka iz salona gospe Bovaryjeve ali doma grofov Rostovih, ima svoje prijeme ...

Če bi z realistično minucioznostjo popisal vse svoje izkušnje z delovanjem sistemskosti – v njih se pod vidno površino vsekakor skriva več smeha kot joka –, bi nastala imenitna groteska. A v njej ne bi bilo nič novega: v tisoč in eni variaciji se takšne stvari dogajajo slehernemu človeku, ki ga je poenotujoča mimetična želja bodisi obšla bodisi jo je s svojo ustvarjalnostjo uspel preseči (ali vsaj dati v oklepaj). Ko sem se leta 2004 po dveh predavateljskih semestrih na dunajski univerzi, kjer sem na slavistiki naletel na garnirano varianto Ljubljane, medtem ko je Inštitut za vzhodnoevropsko zgodovino deloval kot vsestransko pobudna skupina medsebojno tolerantnih raziskovalcev – v univerzitetnem kampusu je prva nemara kar pomenljivo, drugi pa zagotovo povsem po naključju v neposredni soseščini znamenitega *Narrenturma* oziroma *Guglhupfa* (po naše: *Kuglofa*): oglati okolje normalnih se je nekoč prav tam srečevalo z okroglim mikrokozmosom norcev –, vrnil v domačo idilo, je odločujoče faktorje na Filozofski fakulteti prešinito spoznanje, da moje zamisli zanje niso niti potrebne, niti koristne, niti udobne. Komu bi lahko postavile na glavo celo urnik dopustov. Posamezniki, ki smo tako nevedni, da se do dia- oziroma poliloško tehtnih spoznanj prebijemo le z neenačenjem *časa službe* in *časa dela*, smo intelektualno prodornost uspešno zastirajočim velikanom enoglasja s svojo nedojemljivostjo za ustrezno funkcioniranje stvari in ljudi skrajno moteči.

Tolerance do tega, kar sem raziskovalno počel, je bilo na Filozofski fakulteti konec z mojim čisto naključnim odkritjem, da je eden od profesorjev zgodovine – *nomina sunt odiosa!* – pod svojim imenom objavil del slovenistične diplomske naloge, pri katere izdelavi sem bil mentor. Tedanji rektor ljubljanske univerze je prav tako kot jaz menil, da je takšno početje moralno izprijeno in etično zavrženo. Toda odločujočim faktorjem Filozofske fakultete se je zdelo, da je sitno zadevo najbolje likvidirati v tišini, saj eden proti vsem – če ni ravno Victor Hugo – ne more nič. Zato so ob moji izvolitvi v redno profesuro poskrbeli za to, da sem bil izključen iz vseh raziskovalnih projektov, pač z mislijo, da se kovanec učinkovito vrti tudi tam, kjer se sveder ne more ... Vednost je tako sicer še vedno ostajala moč, zato pa se je nevednost – seveda fingirana, takšna, za katero se je skrivala tajna poučenost pristojnih posttovarišev – razodela kot premoč. Lahko bi samo še docela rutinsko predaval o čedalje bolj standardizirani učenosti. Ponudba po poteševanju mimetične želje

z množico multiplikatorjev mojih misli – ki je sicer ne čutim v omembe vredni meri – me ni zanimala, saj ni vodila k večglasnemu navdihovanju. Poiskal sem drugo zaposlitev. Pri tem ni bil odločilen glas resentimenta ali celo krik lakrimologije, ampak delovanje volje in predstave, da se pojava delo in služba vendarle nujno ne izključujeta. Preprosteje povedano: nisem bil voljan pustiti vnamar zgodovine ustvarjajoče domišljije. Za pisanje poglavja v *My Unwritten Books* se mi je zdelo še odločno prezgodaj.

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, ki se je ob teh pretresih odločil sprejeti tveganje z menoj, je kot sistem deloval bistveno bolj posredno – mnogo mehkeje in manj surovo – kakor Filozofska fakulteta. Strukturiranost institucionalizma je bila v njem marsikdaj komaj občutna: avtonomija na nekaterih njegovih inštitutih ni obstajala le načelno, ampak je postajala tudi praksa. Toda pozornejši pogled na tek stvari in (vz)gibe ljudi je pokazal senčno plat sijajno zloščene medalje: vse se je odvijalo le v okviru mimetične želje. Po eni strani so v tem smislu učinkovali antikvarni ostanki čudaškega kardeljanskega samoupravljanja – ki je bilo karikirana mešanica Mazzinijevega ali celo Proudhonovega koncepta združenega dela, Gosarjeve zamisli solidarističnega neokorporativizma, marksistične vizije razredne diktature in leninske prakse zastraševalnega terorizma –, po drugi pa je razodevala svojo moč dogma, da se sme v humanistiki pri nas le bolj ali manj spretno posnemati tujino. Seveda ovinek ali dva za serpentinami sedanjosti. Rečeno v navdihujočem besednjaku Aleksandra Ivanoviča Hercna (čigar misel se izmika vsakršni možnosti posnemanja in zato niti v dobresednih evokacijah ne duši ustvarjajoče domišljije): v raztrgano improvizacijo zgodovine ne sme biti vložen slovenski stih. Naša usoda mora biti intelektualna (post)kolonija. Frank Sinatra z *My Way* sme vedno zveneti samo od daleč.

Tri četrta stoletja po tem, ko je Josip Vidmar spregovoril o našem najlepšem snu – o ustvaritvi novih Aten ali Firenc na Slovenskem –, je vztrajanje v položaju reproduktivne province, ki brez kakršne koli resne refleksije sprejema kriterije in merila drugih, pri nas nemara močnejše kot kadar koli prej. Treba je, skratka, biti del čedalje bolj vseobsežnega sistema, ki je posvečen ohranjanju sredi nenehnega spreminjanja. Ni dovolj, da ga samo poznaš in veš, v katerih horizontalnih in vertikalnih plasteh temelji na pametnih postavkah in premisah, v katerih pa je generator neumnosti, ampak je treba v njegovem okviru eksistirati kot funkcionalen vijak. Vse mora postati še bolj táko, kot je. Na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, pa seveda tudi širše, se iščejo predvsem angažiranci, ne intelektualci. Zaželeni so tisti, ki imajo o

vsaki stvari – tudi o oni, o kateri ne vedo nič – *ustrezno* mnenje. Ne ljudje, ki v življenju preberejo kakšnih 10.000 knjig (če jih tudi sami ustvarjajo, pa vsaj 7579, kolikor jih je Raymond Queneau med svojim 11. in 65. letom, ko je pisal dnevnik).

Sam sem imel vse do letos kar precejšnjo srečo: nisem sicer mogel računati na podporo za uresničenje ideje o zgodovini ustvarjajoče domišljije v celoti, toda njeni dovolj pomembni prameni, ki bi se kdaj pozneje utegnili zliti v celovito mavrico, so lahko začeli nastajati. Preteklost mi je tako začela govoriti onstran vseh samoumevnosti. Pojem časa, ki je ena najgeneralnejših in lažno esencialnost vzbujajočih metafor, je nadomestilo mišljenje razdalj, v katerih dobijo besedo tudi razlike. Družba – ta velikanski, malone vseobsežni projekt, ki se nikoli ne more dovršiti in se preobraziti v poliloško konceptualizirano eksistenco – se mi je pokazala kot orjaški disciplinatorski *Behemot* in kot ena najzavratnejših stranpoti civilizacije. Osebnostno standardizacijo, tj. preobrazbo iz absolutnega in edinstvenega bitja v kontingentno-relativno kopijo mnogih, naj v njenem okviru opravijo kar tisti, ki jih zadeva. Ljudje, ki so se zapisali veri v družbo, so ob njeni čedalje očitnejši prozornosti in izvotljenosti vse bolj nasilni: kadar ne pomaga v emancipacijski diskurz preoblečeni eliminacionizem, ki sleherno možnost dia- oziroma poliloške situacije preobrazi v bi- ali multipolarno dejanskost (kajti le slednja ustvari možnost za spopad ter torej tudi za razkazovanje moči in za triumf), njeni najelitnejši zagovorniki – kakor ekipe poklicnih revolucionarjev ali samotni norveški mason Anders Behring Breivik – posežejo po orožju.

Zaradi takšnega razumevanja so me ljudje sistema, se pravi tisti angažiranci, ki imajo o vsem ne samo mnenje, ampak tudi moč, da ga zmerom zmagoslavno uveljavijo, nemudoma vtaknili v rubriko okorelega konservativca. To ne pomeni nič drugega kot uvrščenost med tiste, ki jim v družbo verujoča Slovenija lahko naleplja etiketo sovražnega govora. Odkar je sila vplivna družinska terapevtka Gabi Čačinovič Vogrinčič v začetku avgusta 2010 na svetovnem spletu antološko odkritosrčno pojasnila, da je ta pojav moč detektirati “vedno na desnici”, se o pravi – (dis)kvalifikatorski – naravi stvari in njihovih merodajnost uzurpirajočih označevalcev na našem poldnevniku ni mogoče slepiti.

Če premislim bolj natanko, lahko rečem, da imajo ljudje sistema, ki se čutijo poklicane biti (pri)reditelji brezmejnega sveta v vsestransko omejeno okolje, po *svoje* kar prav. Eden najrazvpitejših konservativcev svetovne zgodovine Konstantin Petrovič Pobedonoscev mi je res marsikaj povedal in čisto mogoče nikoli ne bom mislil, da je treba njegovi analizi modernega strankarstva kot interesnega združevanja, ki nima globlje

zveze s somišljeništvom, še kaj bistvenega dodati. Fjodor Mihajlovič Dostojevski je že vedel, zakaj se je toliko pogovarjal z njim; na revolucijo prisegajoči "ljudje z bombami" niso mogli biti zanj navdihujoči niti pol toliko – in nič drugače ne bi bilo oziroma ni s postpodbevškovskimi predstavniki tovrstne ahumanitete. Tudi Antirousseau Joseph de Maistre se mi vedno znova kaže kot vreden največje pozornosti. *Etude sur la souveraineté* ni tako znamenit spis kot *Du contra(c)t social*, toda njegova še zdaleč ne neznatna intelektualna teža se izraža že z mogočnim uvodnim miselnim akordom: "Ljudstvo je suvereno, se govori. In od koga? Očitno od samega sebe. Ljudstvo je torej tudi podložnik." Angažirancem za to seveda ni treba vedeti, da bi jim bilo znano. Njim – domačim v sistemskih mrežah – že *biti seznanjen* z pomeni *strinjati se* ali *prisegati na*. Ampak ne glede na to, kako mojo misel razumejo drugi, se nikoli nisem strinjal z razumevanji svoje vsiljene somišljenice *lady* Thatcher, ki je, ko je bila samo še gospa, dejala: "*There is no such thing as society.*" Takšna reč *kot* ta po mojem vsekakor je, zato pa družbe same – nečesa, v čemer bi bili prav vsi sami po sebi, brez prisilne mobilizacije, ki pa je imanentna državnemu *Leviatanu* – ni. Človeška zgodovina je nedokončljivo so-delovanje emancipacijskih in eliminacijskih tendenc, ki niti niso antitetične. Prvih brez vsaj kali drugih doslej še ni bilo, in nič ne kaže, da bi se v doglednem času mogle pojaviti: gerardovska mimetična želja nezugrešljivo deluje. Tako v reproduktivni kot v subverzivni varianti. Potreba po bodisi posnemajoči ali variantni nadomestitvi bodisi triumfatorski revolucionarni zamenjavi, ki je v sistemskem okolju dejansko neizogibna – saj bi sicer zasedanje praznih mest v sistemu ne doseglo namena (v bistvu gre za nenehno prisilno obnavljanje iniciativnosti skozi tekmovalnost) –, pač deluje ...

Ampak vse to je dejansko le dogovorjena aksiomatika, ne neizogibnost. Ustvarjajoča domišljija ne samo vidi, ampak tudi seže čez antitezo svoboda–nujnost. Red onstran sistema ni utvara. Absolutnost onstran določene oblike eksistiranja prav tako ne. Dia- in poliloškost na mestu bi- oziroma multipolarnosti ni iluzija. In, seveda, večglasje ni nujno vpeto v vzpenjajočo se monistično spiralo, ki skuša vzbuditi vtis, da večni napredek in trajn(ostn)i razvoj nista enako nesmiselna pojma kot trajna vojna za večni mir.

Doza nesprejemljivosti, ki jo lahko prenese sistem, je bila v mojem primeru s tem prekoračena. Nihče več me ni mogel šteti za kakor koli uporaben element vseobsežne hierarhično urejene funkcionalne strukture. Povsod sem postal nepopoljšljivo – pa hkrati tudi nepokvarljivo – neuporaben. Ustvarjajoča domišljija se je začela doživljati kot zares nevarna. Ni bila več razumljena samo kot nelagodje vzbujajoča raziskovalna zamisel. Na

mesto duhovitih razprav o revoluciji z odločujočimi faktorji obstoječega institucionalizma – v anglosaksonskem svetu nosijo freudistično duhovit vzdevek *top bananas* –, ki so bili polni navdušenja za marksistične “lokomotive zgodovine” (jaz pa sem menil, da zaradi podivjanih voženj njihovih zanesenih strojevodij od vseh prej ali slej zmerom ostanejo le obletnice), so stopila mučna klicanja na “urgenco”. Nekateri tovrstne mimohode skrajno napadalne nevljudnosti je bilo – ne zaradi mene – mogoče slišati tudi skozi zaprta okna in debele zidove. Preobražen sem bil v razlog vsega in vsakršnega zla, kot bi se vzel naravnost iz živopisnih ruskih pravljic o nesmrtnem Kaščeju. Na moja vrata je bil vžgan neviden, a nikomur spregledljiv napis (na prenekateri napravi iz jugoslovanske dobe ga je, vsega zbledelga, še vedno mogoče opaziti) *Ne tumbaj! Opasno po život!* Zaradi neprilagojenosti obstoječi funkcionalnosti sem doživel to, kar mi je pred leti v Celovcu napovedal zelo prijateljsko razpoloženi koroškoslovenski kolega Andrej Moritsch – zgodovinopisni disident.

V dobro zrežiranih dramah pride tik pred sklepnim padcem zastora še na pol komična (glasna), na pol tragična (tiha) peripetija. Tudi v moji ni izostala. Srednji kadri, na zdravje katerih je prenekateri kozarec zvrnil že četrti klasik marksizma Josif V. Stalin – saj se je zavedel, da s svojo upognjenostjo navzgor in pritiskanjem navzdol odločilno pripomorejo k vzdrževanju sistema –, so s svojo zelotsko vnemo hudo pretiravali. Pri grozečem postavljanju v bojno vrsto za dokončni obračun z menoj, tj. z malim človekom, ki nikoli ni skrival, da je z nikomer povezani – malone stirnerjevski – *der Einzige*, so tako žvenketali z besednim orožjem, da niso dosegli nič drugega kot razgaljenje skorumpirane mreže prevzetnosti in pristranosti, ki jo upravljajo kot marionetno gledališče. Skušali so si pač stkati še eno resico za svoje živopisne perjanice, s katerimi delajo vtis na golfiščih, kamor so se po utrujajočih in zato že demodiranih podvigih na teniških igriščih podali kar najbolj udobno srečevati z drugimi srednjimi kadri ter *viribus unitis* modelirati obraze in naličja stvarnosti (jutri se utegnejo navdušiti za kriket: igra namreč traja mnogo dlje in krepki moštveni duh, vrhu vsega pa živ krst ne ve, za kaj pravzaprav gre, kar pomeni, da je izid veliko bolj “abstrakten” in za nezmagovalca manj boleč). Kot goreči distributerski postkomunisti se pač trudijo najmarkantnejši izum marksističnega socialnodarvinističnega inženiringa, tj. pri Milovanu Djilasu sugestivno opisani novi razred, kar najbolj celovito presaditi v novo stvarnost. Postal naj bi tisto, čemur se v okolju, ki ga zaznamuje (približno) svobodna izbira, reče *establishment*. Čvrsta mreža ljudi, ki je pod socializmom s kombinacijo tekmovalnosti v zvestobi in voluntaristične simbioze v sivini oblikovala novi razred, naj bi tudi po

zlomu marksističnih režimov ostala, kar je bila poprej – nadomestek za elito. Da se poskuša hkrati definirati tudi kot okostje družbenega Behe-mota in državnega Leviatana, je seveda odveč razlagati. Ne znanost, ne zgodovina, ne umetnost in ne filozofija seveda ne morejo biti izvzeti iz teh na mimetični želji utemeljenih naklepov.

Torej sedaj *in medias res*, k peripetiji: srednji kadri, ki so v prvi polovici letošnjega leta nastopili proti meni, da bi me dokončno sneli z zgodovinar-skega in siceršnjega dnevnega reda, so v svoji ihti spregledali, da položaj vseh proti enemu ni posebej slaven in zanje produktiven. Romantični brezimni popotnik, friedrichovski *der Wanderer über dem Nebelmeer*, se v takšni situaciji vsem na očeh preobrazi v legendarnega samotnega jezdeca, v popotnega viteza don Kihota. Ta se res bojuje z mlini na veter in kolosalno pogori – toda kot vsak stari bojevnik ne umre niti tedaj, ko ga skupaj s prizorišči njegovih podvigov zagrne mrak.

Po brezupno zafušanih in zapacanih piruetah srednjih kadrov, ki imajo v skladu s svojo marksistično genealogijo na skrbi obvladovanje distribu-cije (socialiste vseh vrst in baž je zmerom zanimalo samo razdeljevanje, medtem ko se jim produkcija sama nikoli ni zdela problem in so jo zato vedno, tako s svojo pozornostjo kot nepozornostjo, ovirali), je v obračun z menoj, ki bi bil po čisti sistemski logiki zlahka spregledljiv in potlačljiv pripetljaj, posegla politika. Nekoč je bila domena vsemogočnih, danes pa je v velikem delu precej nebogljen menedžment, ki se trese pred bonitet-nimi ocenami na delovanje sistema najbolje preračunanih korporacij ... Toda za srednje kadre, tj. za številčno najmočnejši del djilasovskega novega razreda, je še vedno gospodarica, saj se razmeroma dobro spozna na simbolne in reprezentativne plati življenja. Vsak *top banana* ima nad seboj koga, ki ga lahko imenuje *numero uno*. (Nad ljudmi tega ranga pa seveda bdi *numero zero*.) Politika, ki se je zavedla, da so mi srednji kadri pomagali v živo demonstrirati pomen ustvarjajoče domišljije in šepavost sistema, je sklenila vso zadevo elegantno zaključiti. Smeha je bilo dovolj, solz pa tako ali tako nihče ni ne pričakoval ne pogrešal ...

Tako sem bil povabljen v parlament predavat o čemer koli. Priložnost sem – vsak don Kihot ravna tako, še zlasti če ve, da se mu tako pot kot potovanje iztekata – izkoristil. Želel sem vsaj malo razpršiti nelagodje pred manihejsko sliko stvarnosti, ki so jo zmazali z željo po ugajanju za-znamovani historiki. Na državno financirane projekte intabulirani oprode vrhov novega razreda (sam si niti svojega Sancha Panse nisem omislil!) – deloma pa gre kar za srednje kadre same – so najodgovornejši za to, da je zavest o preteklosti pri nas obtičala v kameni dobi in manihejstvu. Saj vsi vemo, kako so se po Sabotinu še pred nedavnim preganjale skupine ljudi,

ki so se bojevale za to, kaj bo v spomin druge svetovne vojne pisalo na gori, zaznamovani od prve. Že v dialogu s hrvaško historiografijo, ki je predvsem s študijami in pričevanskimi teksti Miroslava Bertoške dosegla aktualno evropsko raven – spomini Proustovega prevajalca Miroslava Bandta *Život sa suvremenicima* pa dokazujejo, da se je uspešno afirmirala tudi v funkciji *chronique scandaleuse* –, se to, kar je pri nas z balami tisočakov promovirano kot avtentična govorica zgodovine, izkaže za hudo neokusno enolončnico. Ob njej lahko vztrajajo samo tisti monologisti, ki v preteklosti iščejo modele identitete, ne pa človeškemu življenju imanentne konkretne diverzitete. Zgodovinarska konceptualizacija vsega kot nenehnega brezkompromisnega boja, v katerem eni izgubljajo, drugi pa se vzpenjajo, je dandanes pač že povsem neprebavljiva čorba. Situacija je, skratka, povsem primerljiva s skromnostjo slovenske literarne vede nasproti oni, ki sta jo onkraj Kolpe in Sotle predstavljala – nazadnje tudi z avtobiografskimi in avtotopografskimi zapisi – Stanko Lasić in Aleksandar Flaker.

V Državnem zboru sem se sredi junija letos zavzel za drugačno zgodovino, kot jo oznanjajo pisci, ki po milosti distributerjev iz vrst še vedno delujočega novega razreda vizualno in akustično obvladujejo našo historiografsko sceno. Da bi bil v njej tudi prostor za tematizacijo ustvarjajoče domišljije, je seveda odveč razlagati. Še zdaleč pa to ni bil zgolj nastop *pro domo*; moje predavanje je bilo v prvi vrsti zagovor poliloškosti in intelektualne samostojnosti. Mislim, da je tudi na Slovenskem mogoče marsikaj povedati v posvetu sodobnosti, ne pa le predrabljati tistega, kar so drugod preizkusili že včeraj. Predavanje je bilo zamišljeno in potem tudi izpeljano s temi besedami:

Kako je z zgodovino?

Nič v življenju ni bolj sprejemljivega kot pomiritev z establishmentom – in nič bolj korumpirajočega.

A. J. P. Taylor

Zgodovina je poseben način in ne zgolj kakšno področje vednosti. Iz nje ni mogoče vnaprej izključiti nobenega sektorja ali pramena človeškega življenja oziroma usode. Tematsko je brez meja – zato ni čudno, da je eden njenih najprodornejših apologetov Marc Bloch že pred drugo svetovno vojno dejal, da je lahko samo obča. Vsaka parcialnost jo dela ne samo nepopolno, ampak tudi neprepričljivo.

Čeprav se je zgodovini vedno pripisovalo predvsem pedagoško poslanstvo, je v svojem jedru že zaradi neopredeljivega obsega vendarle ena temeljnih

strategij spoznavanja in interpretacije sveta – kot znanost, umetnost ali filozofija. Toda od njih se ne samo razlikuje, ampak se jih tudi nespregljivo dotika. Navsezadnje se vse prej ali slej znajdejo v njej.

Z znanostjo zgodovino družijo raziskovalna metodologija. Resna kritika virov je nemogoča brez postopkov, ki so jih verificirale različne discipline *Scientie*. Umetnosti se približuje s predstavitvijo svojih raziskovalnih rezultatov. Pripoved, utemeljena na takšni razporeditvi snovi, ki si jo je mogoče zapomniti, je znana tako književnosti – zlasti epskim žanrom – kot historiografiji. Navsezadnje je samo 250 let minilo od tedaj, ko se je zgodovinopisje – po odvritvi od aristotelske tradicije ločevanja med njim in pesništvom – štelo za vrhunsko vrsto literature, pri čemer pa je raziskovalno že izhajalo iz znanstvene metodologije. Čisto gotovo je mogoče reči, da je komaj pomembno, kdo preteklost preučuje, medtem ko še zdaleč ni vseeno, kdo jo v tekstih tematizira. Dve pameti in roki v nobenem primeru ne bi napisali enake zgodovine, četudi bi razpolagali z istimi podatki. Tekstna tematizacija določene problematike je pač interpretativna dejavnost *par excellence* – tako na ravni oblikovanja misli kot na nivoju komunikacije.

Opazen je tudi stik med zgodovino in filozofijo: oba načina vednosti predstavljata človekovo posamično in skupnostno orientacijo v prostoru in razdaljah, ki ga definirajo. Pomembneje se razlikujeta samo v svoji pragmatični (ne)uporabnosti: čeprav sta obe vredni zgolj študija – in ne kopiranja oziroma posnemanja –, je prva iz prakse izpeljana interpretativna možnost, medtem ko je druga na teoriji utemeljena možnost prakse. Prav značilno pa se zdi, da so še pred dobrim stoletjem in pol, v dobi *lorda* Macaulaya, historiografijo definirali kot filozofijo s primeri.

Zgodovina je v prvi vrsti namenjena razumevanju sebe in drugih. Na bolj površinski ravni je njeno poslanstvo tudi v doumevanju *identičnega* in *diverzitetnega* ter *svojega* in *tujega*. Lucien Febvre je poudarjal, da je zgodovinarjeva naloga pripraviti sodobnike za srečanje z različnimi kulturami in družbenimi skupinami ter z drugačno preteklostjo od tiste, kakršno čutimo in razumemo v določenem trenutku. Univerzalne civilizacije doslej še ni bilo, pa tudi menjave zavesti so dovolj pogoste. Diferenca zagotovo ni samo pogoj, ki konstituira dogajanje – najpogosteje opisovano z besedami razvoj, razkroj, boj, uveljavitev, zaton ipd. –, ampak je tudi utemeljiteljica smisla preučevanja človeškega življenja. Prostor in razdalje, ki ga definirajo, so temelj njihove pojavnosti, vplivajočnosti in razvidnosti.

Toda to je lahko le ena plat medalje, kajti svetov, ki niso mislili, da so vpeti v bodisi strukturni bodisi dispozitivni okvir z imenom družba,

v njem sploh ni mogoče razumeti. Ideja, da so vsi ljudje določenega prostora vedno oziroma nujno v enotni "veliki škatli", je interpretativni prisilni jopič – čeprav je celo Lucien Febvre mislil, da so nekaj pojavnost obstajajočega. Predkrščanske antike, ki ni poznala povezanosti vseh pripadnikov vrste *homo sapiens* v skupni referenčni ali diskurzivni prostor, se ne dá stlačiti v nobeno celoto; če to vseeno poskušamo storiti, iz žive zgodovine naredimo mrtvo shemo, igro zgolj mišljenega vzroka in le predstavljljive posledice. Ljudje, ki družbe niso mogli konstituirati s svojimi mislimi, besedami in dejanji, v njej ne duhovno ne telesno niso živeli. Ni jih omogočala kot interpretativna in dejavna bitja. Družba, ki je pravzaprav projekt oziroma zamisel, je svojevrstna razlagalna logicizacija – še več: celo racionalizacija – življenja. Zdi se samoumevna na vseh zemljepisnih širinah in dolžinah, vendar je dejansko vse prej kot takšna. V njej je že izhodiščno vgrajena izkušnja krščanskega neekskluzivizma in razsvetljskega univerzalizma.

Zato je zgodovino mogoče šteti predvsem za izraz doživljanja in doje-manja *drugačnosti* – ter hkrati *istovetnosti* – v najširšem in najglobljem smislu. Po tej temeljnosti se gotovo more primerjati z drugimi osnovnimi izkušnjami sveta. Z njimi jo družijo tudi preliminarizem: spoznanja so v njej vedno presegljiva. Kot učiteljica življenja – se pravi v tradicionalnem pedagoškem kontekstu – ima seveda nenadomestljivo mesto v sprejemanju in razumevanju različnosti.

Toda če naj zgodovina zares stopi na tako izpostavljeno mesto v življenju ljudi – kajti čisto gotovo se nanj še ni umestila, saj je bila zaradi ujetosti v najrazličnejše interpretativne konvencije v primerjavi z drugimi sredstvi duhovne in stvarne navigacije v prostoru in njegovih razdaljah smešno nebogljen – se mora najprej rešiti sleherne sence dveh najbolj razširjenih oblik monološke zavesti – determinizma oziroma shematizma. Človek, ki ga je mogoče označiti za interpretativno in iz te osnove delujočo bitje, skozi ne odgovarja samo na vprašanje, od kod prihaja, ampak predvsem, kdo je. Zgodovina je namreč mnogo več kot samo doživetje oziroma zavedanje preteklosti: v vsaj enaki – če ne še večji – meri je tudi izkušnja sedanjosti. Tega ne gre razumeti v smislu opredeljenosti določenega trenutka s prejšnjim hipom, ampak v smislu izhodišča primerjav med dvema dogajalno-dogodkovnima vozloha, iz katerih izhaja možnost interpretacije in pripovedi. Sedanjost je hkrati trenutni konec kronologije in začetek – startna točka – spomina.

Potemtakem je zgodovina hkratna pot oziroma hoja v dve nasprotni smeri. Od dovršene nekdanjosti proti na vse strani odprti sedanjosti se giblje v podobi kronologije, od zdajšnjosti v globino preteklega pa

prodira kot spomin. Celovitost slednjega – kar ne pomeni zmerom tudi jasnosti in natančnosti – z generacijsko oddaljenostjo peša. Toda samo logicizacija, ki vedno ubira pot od vzrokov k posledicam, terja, da se zgodovina drži kronološkega tematizacijskega reda. Na neki način, znotraj posameznih poglavij, se ji ni izognil niti Norman Davies, ki je zgodovino Poljske inovativno predstavil kot hojo iz sodobnosti v preteklost. Čeprav je kronološkemu tematizacijskemu redu podvržen tudi dobršen del memoarskih tekstov – ki so prej reprezentaciji samega sebe namenjeno *spominjanje* kot ne povsem obvladljivi čisti *spomin*, skozi katerega se pogovarjata sedanost in preteklost –, v njem ni videti nikakršne neizogibnosti ali nujnosti. Gre samo za konvencijo, ki historiografijo druží z logiko epskega pripovedovanja. Zgodovinska naracija se vsaj teoretično lahko poda tudi v drugo smer – v takšno, kot jo ubirajo spomini. Vzročno-posledična logika v tem primeru seveda izgine, toda: ali je to res usodna izguba? Je ena genetično-kavzalna veriga, ki jo iz stvarnosti praviloma priklíče zgodovina, zares višek doživljanja človekovega trajanja in minevanja? Navsezadnje: v vsakdanjem življenju lahko vse razumemo kot vzrok neskončnega števila dogodkov – ter hkrati kot posledico enako mnogih pripetljajev. Zgodovino zaradi logicizacijske redukcije k nizu enega vzroka in ene posledice občutimo kot nebogljen in nezadosten opis človekovega popotovanja skozi najrazličnejše razsežnosti sveta. Večinoma ostaja na ravni vsestransko – še posebej pa kronološko – pregledne ljudske igre, medtem ko se na raven zahtevne drame osebnosti prebije le redko.

Ob tem pa je treba dodati še naslednje: historiografija ni samo izraz prezentacijskih potreb zgodovine, ampak je v isti sapi tudi njeno spoznavanje samo. Zato ni čudno, da je Klio neprizanesljiva muza; vsaka oblika usmiljenja z necelovitostjo ji je tuja. To pa seveda ne pomeni, da ne pozna svojevrstnega so-čutenja. Prav nasprotno: s tem, ko se polasti vsega, kar je bilo, tudi največjim absurdnostim podeli smisel v obliki spoznavnega imperativa.

Ker zgodovina ni eksperimentalna veda – v njej se nič ne more zgoditi dvakrat, četudi se zdi, da se v njej kaj ponavlja (bodisi kot farsa bodisi kot tragedija) –, lahko svoje sklepe miselno izpeljuje zgolj iz množice posledic enkratnih dejanj. Mnogi ljudje niti v situacijah *déjà vu* ne ravnaajo enako ali podobno, medtem ko učinki njihovih (ne)dejanj najpogosteje sodijo v rubriko *jamais vu*. O tem, zakaj je tako, je morebiti najenostavnejše pojasnilo dal Otto von Bismarck. “Železni kancler”, ki je uspel v geostrateško najobčutljivejšem prostoru stare celine – v njenem srcu – brez dolgotrajnejših turbulenc ustvariti najučinkovitejšo evropsko in svetovno velesilo, je namreč nekoč povzel svojo modrost v nič kaj

monumentalno zvenečo misel: "Vedno sem stremel za tem, da bi se naučil kaj novega, in če sem se pri tem znašel v položaju, da sem moral popraviti neko svoje poprejšnje mnenje, tedaj sem to takoj napravil in sem bil ponosen, da sem tako ravnal."

Eden največjih politikov in državnikov ne le evropskega 19. stoletja, temveč tudi novega veka nasploh, si je posebno mesto v zgodovini prislužil s spremembami v mišljenju: te so ga vodile k vedno novim triumfom. Bismarck se ni bal biti ne izviren, ne sintetičen, ne eklektičen, hkrati pa se tudi ni dal voditi situaciji. Le optimalno je izkoristil možnosti, ki jih je določena konstelacija sil ponujala pri doseganju njegovih ciljev – za katere je vedel, da so zmerom lahko le etapni. Tisti, ki so v zgodovini zapustili pomembne prstne odtise, so ravnali podobno. Tako v mislih kot v dejanjih.

Neeksperimentalni, kar pomeni tudi neredundantni značaj zgodovine njenim (s)poznavalcem narekuje distanco. Praviloma morajo oditi dve do tri velike generacije – miniti mora torej 60 do 90 let –, da se lahko kolikor toliko celovito pokažejo vse posledice tega ali onega dogajanja. (Samo izjemoma se je komu posrečilo zapisati tehtno zgodovinsko študijo o dogajanju, ki mu je bil priča; prim. *L'étrange défaite* Marca Blocha.) Med mnogimi primeri prehitrega presojanja je v hobsbawmovski epohi skrajnosti mogoče kot najdrastičnejši primer navesti drugo rusko revolucijo. Leninov novembrski udar 1917 se je razmeroma dolgo opisoval kot rojstvo novega sveta. Celó za posebno revolucijo (oktobrsko) je bil razglašen. Še po šestdesetletni oddaljenosti se je boljševiški prevzem oblasti kazal kot eden najusodnejših milnikov zgodovine. Pa vendar je doba treh velikih generacij nazadnje odločila, da med trajnimi posledicami prve svetovne vojne ni obstoja dveh Evrop, ki bi ju ločevala železna zavesa. (Ta pojem, ki si ga je svet zapomnil kot churchillovskega, za delitve na stari celini ni bil prvič uporabljen šele ob koncu druge svetovne vojne, ampak že okoli leta 1920.) Zgodovinsko več kot očitno ni imel prav Vladimir Iljič Uljanov - Lenin, ampak njegov največji intelektualni oponent (in hkrati tudi nekdanji uvajalec v marksizem) Peter Berngardovič Struve, ki ga je bilo pred drugo svetovno vojno kdaj pa kdaj mogoče srečati tudi na ljubljanskih ulicah.

Distanca je daleč od tega, da bi zgodovinarju zagotavljala zgolj varnost pri delu – v smislu, da ga priča določenega dogajanja ne more več poklicati po telefonu. Je spoznavni instrument, ki omogoča, da *historia* kot preliminaristična (in ne revizionistična) disciplina ni sinonim za prepir, ampak za tisti tip celovite vednosti, ki mu pravimo izkušnja. Ta je vedno osebna. Zgodovina zato ne more biti objektivna. Lahko pa je nepristranska. In takšna tudi je, kadar hoče biti vrhunska.

Kako si kaj bistvenega predstavljam, sem torej mogel povedati – čeprav je *dramma giacoso*, ki sem jo živel doslej, z možnostjo jasne besede postregla šele ob svojem izteku, ob peripetiji. Ali bo to zdaj, toliko in toliko let po prvem sklepnem rezu, odhodu z ljubljanske Filozofske fakultete, njen osrednji element namesto zgodovine ustvarjajoče domišljije (p) ostala steinerjevsko intonirano pričevanje o mojih nenapisanih knjigah, je seveda drugo – po običaju okolja seveda na manihejski način zastavljeno – vprašanje. Več možnosti je, da bo nanj odgovorjeno z *DA* kot z *NE*. A kakor koli že: sedanji sklepní rez je prišel za tistimi mejniki, o katerih je kot imanentnih avtobiografiji govoril eden njenih prvih vele mojstrov Benvenuto Cellini. Če vse skupaj ni več načrt, je vsaj neizpraznjeni vzvratni pogled. To sicer ni veliko, a nekaj vendarle je.